

MONUMENTS

OF REMEMBRANCE

**JAK WYKORZYSTAĆ
POMNIKI PAMIĘCI
W EDUKACJI.**

PORADNIK

Niniejszy przewodnik ma na celu przybliżenie wiedzy o tym, czym są pomniki, jak powinniśmy je interpretować i do czego możemy tę wiedzę wykorzystać. Jest on przede wszystkim przeznaczony do wykorzystania w procesie edukacji – zarówno formalnej, jak i nieformalnej – i dlatego zawiera kilka wskazówek, które pozwolą nauczycielom / edukatorom wykorzystać pomniki w procesie edukacji historycznej i obywatelskiej.

Został on opracowany w ramach projektu *Monuments of Remembrance 1918-2018* i powinien być wykorzystywany jako uzupełnienie informacji zamieszczonych na stronie www.monuments-remembrance.eu, która zawiera opisy 300 zabytków powstałych w Polsce, Czechach, Słowacji i Rumunii na przestrzeni ostatnich stu lat.

Projekt *Monuments of Remembrance 1918-2018*

Pamięć zbiorowa wyrażana jest na wiele sposobów. Jednym z nich jest stawianie pomników upamiętniających wydarzenia lub osoby ważne dla danego społeczeństwa. Czasami pomniki te mają przywracać pamięć o zapomnianych ludziach lub wydarzeniach. Niekiedy władze stawiają pomnik, aby zmienić obraz przeszłości. Niektóre zaś wywołują konflikty pamięci. Wszystko to razem sprawia, że pomniki są dobrym wskaźnikiem zmian zachodzących w pamięci zbiorowej. Dlatego też mogą być wykorzystywane nie tylko do inspirujących badań, ale co ważniejsze, do poznawania innych narodów i próby zrozumienia ich.

Projekt *Monuments of Remembrance 1918-2018* ma na celu zrozumienie pamięci zbiorowej czterech europejskich społeczeństw i przybliżenie zdobytej wiedzy poprzez stworzenie narzędzi pozwalających na działania popularyzatorskie i edukacyjne.

Odwołując się do pomników, które są widocznymi znakami pamięci, projekt ma na celu zwiększenie świadomości na temat roli, jaką pamięć odgrywa w kształtowaniu tożsamości narodowej.

Pomniki *Monuments of Remembrance 1918-2018* to międzynarodowy projekt edukacyjny realizowany w Polsce, Czechach, na Słowacji i w Rumunii przez pięć organizacji społeczeństwa obywatelskiego, które na co dzień pracują na rzecz promowania wiedzy o przeszłości oraz edukacji historycznej i obywatelskiej.

Jest on realizowany w ramach programu Europa dla Obywateli (komponent Pamięć o przeszłości Europy).

Co-funded by the
Europe for Citizens Programme
of the European Union

Pomniki pamięci

Pomniki to obiekty, które zostały umieszczone w widocznych miejscach przestrzeni publicznej, aby oddać hołd zasłużonym, zachować pamięć o szczególnie istotnych wydarzeniach, lub też przywrócić pamięć o tym, co zapomniane.

To wyjaśnienie należałoby uzupełnić o wskazanie dwóch kwestii, które są kluczowe dla zrozumienia, jaką funkcję mogą pełnić pomniki, a także co mówią nam one o historii danego kraju. Po pierwsze, niezwykle ważne są okoliczności powstania pomnika oraz ceremonie upamiętniające organizowane wokół niego. Po drugie, w jaki sposób zmienia się znaczenie, jakie okoliczna ludność nadaje danemu pomnikowi, czy mówiąc inaczej: w jaki sposób zmienia się postrzeganie tego, o czym on opowiada.

Po co powstają pomniki?

Powodu, dla którego powstaje pomnik nie można sprowadzić wyłącznie do decyzji, że dana osoba / wydarzenie, zasługuje na specjalne upamiętnienie w przestrzeni publicznej (obok innych form, jak na przykład nazwanie ulicy, czy nadanie patronatu szkole). Pomniki są bowiem obiektami, które pojawiają się w przestrzeni publicznej posiadając dodatkowy kontekst i cel. Stawia się je, aby opowiadać historię, lub też – pewną jej wersję.

Doskonale widoczne było to, jakkolwiek jest to skrajny i negatywny przykład, w działaniach prowadzonych przez władze komunistyczne w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Poprzez ustawianie nowych pomników – czemu towarzyszyło usuwanie już istniejących, które przedstawiały

treści niemieszczące się w obowiązującej wówczas doktrynie polityki historycznej – władze komunistyczne próbowały stworzyć opowieść o przeszłości, która w wielu wypadkach daleko odbiegała od prawdy historycznej, ale służyła, między innymi, uzasadnieniu podległości wobec Kremla. Stąd tak liczne we wszystkich krajach tzw. Bloku Wschodniego obiekty podkreślające bohaterstwo żołnierzy radzieckich w walce o wyzwolenie danego kraju spod okupacji niemieckiej, jak i gloryfikujące braterstwo broni pomiędzy partyzantami / żołnierzami danego kraju i żołnierzami Armii Czerwonej.

Nie oznacza to jednak, że posługiwanie się pomnikami, aby kształtować wyobrażenie o przeszłości jest wyłącznie domeną ustrojów niedemokratycznych – ich działania są po prostu najbardziej radykalne i kompleksowe, a przez to też najłatwiejsze do uchwycenia.

Jak pomniki opowiadają historię?

Rozważając funkcje i role pomników w przestrzeni publicznej, warto zwrócić uwagę, nie tylko na to, w jaki sposób pomniki mogą opowiadać o przeszłości – czy też w jaki sposób opowiadają pewną wizję historii – ale także, w jaki sposób są one obecne w świadomości publicznej.

Dość intuicyjnie wskazać można, że pomniki przemawiają formą, czyli tym, co jest na niech przedstawione, jak również za pomocą tekstu inskrypcji (czy informacji zamieszczonych np. na osobnej płycie). W niektórych przypadkach te formy wyrazu są na tyle czytelne, że obiekt sam w sobie posiada duży potencjał komunikowania pewnych treści, szczególnie jeżeli jest on częścią pewnej przestrzeni, poświęconej konkretnym wydarzeniom – jak obóz koncentracyjny czy miejsce straceń.

Patrząc jednak na tę kwestię z szerszej perspektywy, podkreślić należy, że fundamentalne znaczenie dla możliwości oddziaływania pomników ma to, na ile są one obecne w życiu publicznym.

W tym miejscu dotykamy znacznie szerszego zagadnienia, jakim jest polityka historyczna, której pomnik jest jedynie jednym z elementów. Koncentrując się jednak wyłącznie na samych pomnikach, podkreślić należy, że najskuteczniejszym narzędziem promowania i utrwalania treści, które one przywołują – są wszelkiego rodzaju ceremonie, które odbywają się wokół pomników. Jak długo pomnik jest miejscem powiązaniem z rytuałami pamięci, tak długo jest on obecny w świadomości lokalnej ludności – a czasami całego narodu.

Tu też można wskazać na pewną prawidłowość. Im większe zainteresowanie społeczne / polityczne danym tematem, tym większą uwagę cieszą się pomniki, które przedstawiają to zagadnienie. I odwrotnie – spadek zainteresowania danym tematem sprawia, że powiązane z nim pomniki tracą na znaczeniu.

Długość życia pomników?

Pomniki, jeżeli tylko nie zostaną zniszczone lub usunięte, mogą liczyć na długą obecność w przestrzeni publicznej. Samo jednak istnienie pomnika w danym miejscu nie jest równoznaczna z jego semantycznym żywotem. W pewnym uproszczeniu można bowiem powiedzieć, że pomnik jest tak długo „żywy”, jak długo cieszy się zainteresowaniem okolicznych mieszkańców.

Najlepiej widać ten problem na przykładzie pomników, które powstały z potrzeby politycznej. Dopóki organizowane były wokół nich różnorodne ceremonie, znajdowały się one w zainteresowaniu społecznym – a tym samym treści, które pomnik przedstawiał były promowane. Wraz ze zmianą

polityczną, czy też wskutek bardziej gruntownej przemiany ustrojowej, wiele pomników traci na znaczeniu – czy wprost popada w zapomnienie. Doskonałym tego przykładem jest upadek komunizmu, który sprawił, że niemal z dnia na dzień tysiące pomników przestało być otaczanych opieką, a tym samym przestało cieszyć się większym zainteresowaniem lokalnej społeczności (która czasami wykorzystywała tę sytuację, aby samodzielnie usunąć szczególnie znieawidzone pomniki).

Z drugiej jednak strony należy wskazać, że treść, którą przedstawia pomnik – czy raczej jej interpretacja – nie zawsze jest stała i w określonych okolicznościach może podlegać modyfikacjom. Dziać może się tak, kiedy wraz z upływem lat pewne elementy wyeksponowane na pomniku mogą stracić na aktualności, czy w ogóle przestaną być zrozumiałe dla kolejnych pokoleń, które nie czują osobistego związku z wydarzeniami przedstawianymi na pomniku. I tak monument, który upamiętniał uczestników powstania zbrojnego, stać może się miejscem refleksji o wartościach, nie za które oni walczyli, ale które są dla nas, współczesnych, cenne.

Ważny w tym kontekście jest także to, kto jest organizatorem uroczystości odbywających się wokół pomnika. Przekazanie ich z rąk władz centralnych na samorząd lokalny sprawić może, że zmianie ulegnie treść tego, co przy pomniku jest upamiętniane. Możliwość zejścia z poziomu ogólnonarodowej narracji do poziomu lokalnego, może być impulsem, aby ponownie zastanowić się, co ważnego dla tamtejszej społeczności przedstawia pomnik.

Czy pomniki powodują konflikty?

Dość oczywistym elementem towarzyszącym powstaniu pomników, jak i rytuałów pamięci, które są wokół nich organizowane, są emocje – tak pozytywne, jak i negatywne. Szczególnie jest to widoczne w przypadku pomników, które podejmują tematy nader aktualne i dyskusyjne – upamiętniają

kontrowersyjne postacie, wydarzenia, których przebieg i konsekwencje nie są jednoznaczne – czy też stanowią jawną manipulację władz i opowiadają o przeszłości w sposób nieprawdziwy.

Co istotne, pewne pomniki, które nie są miejscem oficjalnych uroczystości, czy wręcz są niemal zapomniane, mogą niemal nagle stać się przedmiotem gwałtownych sporów. Mogą one dotyczyć rozliczenia się z przeszłością i – odwołując się do przykładu z Europy Środkowej i Wschodniej – usuwania pomników odczytywanych przez część społeczeństwa jako symbole zniewolenia kraju przez Sowieców. Inne emocje mogą wywoływać zaś spory dotyczące wizji tego, jak ma wyglądać przyszłość kraju – gdzie punktem konfliktów są pomniki polityków czy intelektualistów, którzy utożsamiani są ze zwolennikami dawnego ustroju lub kontrowersyjnej ideologii.

Ostatnie lata dostarczyły wyraźnych przykładów na potencjał pomników do wywoływania konfliktów. Jednym z nich mogą być rozruchy, do których doszło na Łotwie w roku 2007, kiedy próbowano przenieść pomnik „Brązowego Żołnierza”, czy protesty przeciwników upamiętniania przywódców wojny secesyjnej, do których doszło w Charlottesville (USA) w roku 2017. W obu zdarzeniach byli ranni i zabici.

Najbardziej pesymistycznym jest scenariusz, kiedy spory toczące się wokół pomnika zyskują większy wymiar niż lokalny czy krajowy. Niektóre z konfliktów mogą bowiem nabrać charakteru międzynarodowego – kiedy pomnik porusza kwestie nieakceptowane przez inny naród (na przykład, kiedy upamiętniają ludzi lub organizacje, które będąc bohaterami dla jednej strony, mogą być nawet przestępcami dla drugiej strony).

Wydarzenia ostatniej dekady pokazują, że takie spory, będące wyrazem braku zrozumienia przeszłości i różnic w pamięci mogą być zagrożeniem dla pokojowego współistnienia. Wystarczy wspomnieć takie konflikty pamięci jak polsko-ukraiński, węgiersko-rumuński czy grecko-macedoński, a także spory pomiędzy krajami byłej Jugosławii.

Czego uczą nas pomniki?

Patrząc na historię pomników, od momentu ich powstania po czasy współczesne, można wskazać, że są one ważnym wskaźnikiem zmian, jakie zachodzą w danym kraju. Po pierwsze, poznanie okoliczności powstania pomników, intencji, jaka towarzyszyła ich budowie, osób odpowiedzialnych za wybór tego, co zostało na nim przedstawiona oraz napisane, dostarczyć może wiele informacji o tym, co i dlaczego chciano opowiedzieć. Natomiast wiedza na temat tego, jaką rolę pełnił pomnik w przestrzeni publicznej w kolejnych latach po jego odsłonięciu, czy był miejscem cyklicznych ceremonii, czy – a jeżeli tak, to kiedy – popadł w zapomnienie, jest doskonałą okazją, aby zobaczyć, na ile historia przedstawiona na pomniku była ważna i aktualna.

W tym sensie pomniki są cennym źródłem wiedzy o pamięci zbiorowej, jak i polityce historycznej – czyli o tym, co i jak ludzie myślą o przeszłości, a także, w jaki sposób politycy próbują manipulować tym wyobrażeniem. Wiedzę tę należy zaś wykorzystać do poznania i zrozumienia historii danego kraju. Pozwoli to bowiem zobaczyć nie tylko proces zmian, ale także istniejące pomiędzy nami różnice i przyczyny, dla których niekiedy rozmijamy się w myśleniu o przeszłości i ocenie teraźniejszości.

Punktem wyjścia powinna tu być edukacja historyczna o okolicznościach, jakie zadecydowały o powstaniu poszczególnych pomników, a także ich późniejszych losach. Jest to o tyle ważne, że pomniki, czy też inne formy upamiętniania przeszłości (jak chociażby nazwy ulic), towarzyszą nam na co dzień.

Prezentowanie wiedzy o możliwościach wykorzystania pomników w poznawaniu historii, a także lepsze zrozumienie zmian zachodzących w pamięci zbiorowej narodów Europy Środkowo-Wschodniej, jest celem projektu *Monuments of Remembrance 1918-2018*. W tym celu 300 specjalnie przygotowanych opisów pomników z Polski, Czech, Słowacji i Rumunii można znaleźć na stronie internetowej: www.monuments-remembrance.eu.

W dalszej części niniejszego poradnika można znaleźć następujące informacje:

- wytyczne do przygotowania opisów pomników, które były wykorzystane w projekcie Pomniki Pamięci 1918-2018
- scenariusze zajęć, pozwalające wykorzystać pomniki w zajęciach w ramach edukacji formalnej i pozaformalnej

JAK PRZYGOTOWAĆ OPIS POMNIKA? PODSTAWOWE WYTYCZNE

Który pomnik wybrać?

Najważniejszą rzeczą, od której należy zacząć, jest wybór pomnika. Wydaje się to dość trywialną informacją, ale przede wszystkim: należy sprawdzić, czy interesujący nas obiekt w ogóle jest pomnikiem, a nie np. rzeźbą. Wizualnie różnica może być niewielka, ale pomniki mają zupełnie inną rolę i historię. Po drugie, powinniśmy zastanowić się, jakie kryteria należy zastosować.

Przy wyborze pomnika należy wziąć pod uwagę trzy główne kryteria:

1. rola w kształtowaniu pamięci (wyobraźni przeszłości) poszczególnych narodów (lub w próbach jej kształtowania),
2. reprezentatywność geograficzna / regionalna (z uwzględnieniem zrozumiałej nadreprezentacji pomników w stolicy państwa),
3. okres, w którym pomnik został wzniesiony.
  - Pierwsze kryterium jest najważniejsze. Ważne jest, aby w pierwszej kolejności opisać pomniki, które odegrały lub nadal odgrywają najważniejszą rolę w kształtowaniu pamięci o narodzie / społeczności lokalnej.
  - W przypadku drugiego kryterium należy zwrócić uwagę na wybór pomników z całego kraju, a nie tylko na wybrany region. Wyjątkiem mogą być stolice, gdzie ze względu na swoje znaczenie będzie proporcjonalnie więcej zabytków o kluczowym znaczeniu dla danego narodu.

- Przygotowując opisy pomników, należy zwrócić uwagę na czas ich powstania. Odnosząc się do ostatnich stu lat, możemy wyróżnić co najmniej kilka okresów historycznych, z których każdy ma zupełnie inny kontekst, który będzie decydował o tym, co dany pomnik przedstawia i jaki jest cel jego powstania.
  1. 1918-1939 (okres międzywojenny)
  2. 1939-1945 (II wojna światowa)
  3. 1945-1989/1990 (rządy komunistyczne w krajach Europy Środkowej i Wschodniej)
  4. 1990-... (okres postkomunistyczny i współczesny)

Formularz opisu pomników

Poniżej przedstawiony jest formularz, który został wykorzystany podczas realizacji projektu *Monuments of Remembrance 1918-2018*, wraz z krótkim komentarzem, jakie informacje powinny znaleźć się w poszczególnych polach.

Edytowalna wersja formularz dostępna jest na stronie www.monuments-remembrance.eu,

1. Nazwa pomnika	Nazwa pomnika
2. Rok odsłonięcia	Rok odsłonięcia nie musi być taki sam jak rok, w którym pomnik został wzniesiony. Informacje o różnicach między tymi datami można opisać w polu 9.
3. Położenie (adres + koordynaty GPS)	Lokalizacja GPS jest możliwa do uzyskania np. w Google Maps
4. Położenie względem otoczenia (kluczowe informacje)	Podstawowe informacje na temat miejsca, w którym stoi pomnik. Czy stoi na środku placu, czy w pobliżu budynku, czy stoi przy głównej drodze, czy jest ukryty w bocznej alejce, itp. Najważniejsze jest podkreślenie czy pomnik jest widoczny i łatwy do znalezienia. Jeśli nie ma informacji o tym, jak obszerny powinien być opis w danym polu (ilość znaków), decyzja należy do autora opisu.
5. Osoba/osoby/wydarzenie, którym poświęcony jest pomnik (kluczowe informacje)	Krótką informacją o osobie (osobach), której (którym) poświęcony jest pomnik. W przypadku wydarzeń może to być termin, który jest używany do opisu wydarzenia lub procesu w literaturze.
6. Tekst inskrypcji (pełny tekst)	
7. Ogólny opis (co przedstawia pomnik, wymiary, materiał, z którego jest wykonany)	Podstawowe informacje na temat tego, co przedstawia pomnik. Kto jest na nim przedstawiony, w jakich pozach, jakie są charakterystyczne elementy pomnika itp. Dodatkowo: informacje o materiale, z którego jest wykonany i jego wymiarach (w metrach, nie muszą być precyzyjne).

<p>8. Stan zachowania</p>	<p>Jeden termin wybrany spośród następujących: dobry / wymaga renowacji / zdewastowany / zniszczony (rok) / odbudowa (data zniszczenia i data odbudowy).</p> <p>Wszystkie dodatkowe informacje o roku muszą być podane w nawiasach.</p>
<p>9. Okoliczności odsłonięcia pomnika (inicjatorzy, kampania towarzysząca budowie, autor, data i okoliczności odsłonięcia). [200-600 znaków]</p>	<p>Zaleca się rozpocząć od wskazania ogólnych informacji o szerszym kontekście historycznym / politycznym, w którym odsłonięto pomnik. Przechodząc od informacji ogólnych do szczegółowych.</p> <p>Sugerowana liczba znaków do wypełnienia w tym polu to 200-600.</p>
<p>10. Późniejsza historia (rekonstrukcja, zniszczenie, najważniejsze ceremonie, miejsce w pamięci historycznej, obecności w pop-kulturze) [300-1200 znaków]</p>	<p>Pole 10. odnosi się do znaczenia, jakie na przestrzeni lat nadawano pomnikowi na szczeblu krajowym lub lokalnym – które często można zamknąć w jakimś okresie historycznym (np. w okresie reżimu komunistycznego, w okresie stalinowskim).</p> <p>W przypadku pomników odsłoniętych w ostatnich latach, nie zawsze będzie możliwe wypełnienie tego pola. Informacje na temat późniejszej historii pomnika znajdują się w polu 11. W takich sytuacjach wystarczające są następujące informacje: nie dotyczy, odsłonięty w roku ...</p> <p>Sugerowana liczba znaków w tym polu to 300-1200.</p>
<p>11. Współczesne znaczenie (organizowane ceremonie, rytuały polityczne, obecność w świadomości publicznej, obecność na trasach turystycznych) [300-1200 znaków]</p>	<p>Pole 11. odnosi się jedynie do współczesnego znaczenia zabytków (można przyjąć, że jest to okres ostatnich kilku lat).</p> <p>Sugerowana liczba znaków do wypełnienia w tym polu to 300-1200.</p>

12. Publikacje, źródła, linki	<p>Podstawowe publikacje, zwłaszcza te dostępne online. Po pierwsze, artykuł w Wikipedii i np. odnośnik do lokalnej strony muzeum itp.</p> <p>Nie ma potrzeby wskazywania literatury szczegółowej – chyba że jest to konieczne.</p>
Dodatkowe informacje	
1. Narody przedstawione na pomniku	<p>O ile to możliwe, wskazać bez dwuznaczności, które narody są przedstawione na pomniku.</p> <p>Jeżeli pomnik odnosi się do innego narodu, ale w sposób niebezpośredni, informacja o tym narodzie powinna być zapisana w nawiasie. Na przykład, jeśli pomnik jest poświęcony pamięci polskich profesorów zamordowanych przez Niemców podczas II wojny światowej, a sami Niemcy nie pojawiają się na pomniku, to opis powinien brzmieć: Polacy (Niemcy).</p>
2. Okres historyczny, do którego odnosi się pomnik (wiek, epoka)	Np. XX wiek, II wojna światowa.
3. Współczesne znaczenie	Jeden z terminów wybranych spośród następujących: miejsce uroczystości krajowych / miejsce uroczystości lokalnych / okazjonalne miejsce pamięci / zapomniane / lokalne miejsce spotkań – stracił swoje pierwotne znaczenie.

Przykładowe opisy

Poniżej przedstawione są dwa przykładowe opisy. Należy je traktować jako sugestię dotyczącą sposobu przygotowania opisów innych zabytków.

Pomnik ofiar zbrodni katyńskiej

1. Nazwa pomnika	Pomnik Ofiar Zbrodni Katyńskiej
2. Rok odsłonięcia	2000
3. Położenie (adres + koordynaty GPS)	Polska, Wrocław, ul. Purkyniego, Park Słowackiego. 51° 6' 37.03" N, 17° 2' 45.45" E
4. Położenie względem otoczenia (kluczowe informacje)	Pomnik znajduje się w parku miejskim, przy jednej z głównych i najczęściej odwiedzanych alejek.
5. Osoba/osoby/wydarzenie, którym poświęcony jest pomnik (kluczowe informacje)	Pomnik upamiętniający polskich oficerów, policjantów i innych jeńców zamordowanych przez Sowieców podczas II wojny światowej.
6. Tekst inskrypcji (pełny tekst)	Wiosną 1940 roku z rozkazu Stalina strzałem w tył głowy zamordowano w Katyniu, Miednoje, Charkowie i w nieznanach miejscach byłego ZSSR 22 tysiące polskich oficerów, policjantów i innych jeńców z obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk. W hołdzie pomordowanym pomnik ten z inicjatywy stowarzyszenia „Dolnośląska Rodzina Katyńska” ufundowali rodacy Wrocław, w roku 1999

<p>7. Ogólny opis (co przedstawia pomnik, wymiary, materiał, z którego jest wykonany)</p>	<p>Pomnik znajduje się na planie krzyża. Ma formę czterech płyt granitowych i dwóch figur z brązu. Cztery postumenty tworzą symboliczny grobowiec. W centrum grobowca, na symbolicznym grobie, znajduje się rzeźba Piety Katyńskiej przedstawiona jako Matka – Ojczyzna, opłakująca zamordowanych synów. Nad całością wznosi się najwyższy piedestał z rzeźbą Anioła Śmierci.</p> <p>Całkowita powierzchnia pomnika: 380 m², najwyższy obiekt: 7 m.</p>
<p>8. Stan zachowania</p>	<p>dobry</p>
<p>9. Okoliczności odsłonięcia pomnika (inicjatorzy, kampania towarzysząca budowie, autor, data i okoliczności odsłonięcia). [200-600 znaków]</p>	<p>W czasach reżimu komunistycznego w Polsce oficjalne upamiętnianie ofiar zbrodni katyńskiej było zakazane. Sytuacja ta zmieniła się po 1989 roku.</p> <p>Budowę pomnika zainicjowały „Dolnośląskie Rodziny Katyńskie” – stowarzyszenie zrzeszające rodziny jeńców wojennych zamordowanych przez Sowieców w 1940 roku. Środki na budowę pomnika pochodziły od osób prywatnych i przedsiębiorców. Budowa pomnika trwała od 1994 do 1999 roku. Oficjalne odsłonięcie pomnika odbyło się we wrześniu 2000 roku – w 60. rocznicę Zbrodni Katyńskiej.</p> <p>Autorem pomnika jest Tadeusz Tchórzewski.</p>
<p>10. Późniejsza historia (rekonstrukcja, zniszczenie, najważniejsze ceremonie, miejsce w pamięci historycznej, obecności w pop-kulturze) [300-1200 znaków]</p>	<p>Nie dotyczy, odsłonięty w 2000 roku.</p>

<p>11. Współczesne znaczenie (organizowane ceremonie, rytuały polityczne, obecność w świadomości publicznej, obecność na trasach turystycznych) [300-1200 znaków]</p>	<p>Pomnik jest miejscem, w którym odbywają się oficjalne lokalne uroczystości upamiętniające zbrodnię katyńską. Jest to miejsce na stałe wpisane w lokalną pamięć o prezentowanym wydarzeniu. Pomnik obecny w przewodnikach turystycznych i programach części wycieczek po Wrocławiu.</p>
<p>12. Publikacje, źródła, linki</p>	<p>Wikipedia [link]</p>
<p>Dodatkowe informacje</p>	
<p>1. Narody przedstawione na pomniku</p>	<p>Polacy (Rosjanie)</p>
<p>2. Okres historyczny, do którego odnosi się pomnik (wiek, epoka)</p>	<p>XX wieku, II wojna światowa</p>
<p>3. Współczesne znaczenie</p>	<p>Miejsce uroczystości lokalnych</p>

Pomnik czynu powstańczego

1. Nazwa pomnika	Pomnik Czynu Powstańczego
2. Rok odsłonięcia	1955
3. Położenie (adres + koordynaty GPS)	Polska, Góra Świętej Anny 50° 27' 0" N, 18° 10' 0" E
4. Położenie względem otoczenia (kluczowe informacje)	Pomnik zbudowany jest w pobliżu miasta, z dala od zabudowań. Znajduje się na skraju klifu, pod którym znajduje się amfiteatr. Do pomnika prowadzą specjalne drogi dojazdowe.
5. Osoba/osoby/wydarzenie, którym poświęcony jest pomnik (kluczowe informacje)	Pomnik poświęcony jest pamięci polskich powstańców trzech Powstań Śląskich – które miały miejsce w latach 1919-21.
6. Tekst inskrypcji (pełny tekst)	brak
7. Ogólny opis (co przedstawia pomnik, wymiary, materiał, z którego jest wykonany)	Pomnik zbudowany jest na cokole na planie kwadratu. Wykonany jest z czterech pylonów połączonych architrawem. Na pylonach znajdują się rzeźbione sceny symbolizujące walkę Polski z Niemcami o Śląsk. Cały pomnik wykonany jest z granitu. Wysokość pylonów: 11 metrów.
8. Stan zachowania	dobry

<p>9. Okoliczności odsłonięcia pomnika (inicjatorzy, kampania towarzysząca budowie, autor, data i okoliczności odsłonięcia). [200-600 znaków]</p>	<p>Po I wojnie światowej Śląsk stał się obszarem spornym między nowo powstałym państwem polskim a Niemcami. Doprowadziło to do wybuchu otwartego konfliktu, który Polacy nazywają Powstaniem Śląskimi (miały one miejsce w latach 1919-21). Ostateczna przynależność Śląska została rozstrzygnięta w drodze plebiscytu. Góra Świętej Anny znalazła się w granicach państwa niemieckiego. W 1938 r. Niemcy odsłanili mauzoleum upamiętniające tych, którzy zginęli w walce z Polakami. W 1945 r., po II wojnie światowej, gdy Śląsk został włączony do państwa polskiego, niemiecki pomnik został zburzony. W tym samym roku władze państwowe, wspierane przez weteranów powstań śląskich, ogłosiły konkurs na pomnik upamiętniający polską walkę o Śląsk.</p> <p>Oficjalne odsłonięcie pomnika odbyło się w 1955 r. Jego autorem jest Xsawery Dunikowski.</p>
<p>10. Późniejsza historia (rekonstrukcja, zniszczenie, najważniejsze ceremonie, miejsce w pamięci historycznej, obecności w pop-kulturze) [300-1200 znaków]</p>	<p>Przez cały okres rządów komunistów w Polsce pomnik był miejscem obchodów o charakterze lokalnym, prowincjonalnym i narodowym – organizowanych 21 maja, w rocznicę walk na Górze Świętej Anny.</p> <p>Można jednak wyraźnie wyróżnić dwie główne narracje: dla weteranów powstańczych, a także dla miejscowej ludności, pomnik był przypomnieniem Powstań Śląskich i walki o polskość Śląska.</p> <p>Dla władz państwowych przypomnienie Powstań Śląskich było punktem wyjścia do narracji o odwiecznej polskości Ziemi Odzyskanych (obecnie zachodniej i północnej Polski) i podsycaniu niechęci do Niemców. Mniej uwagi poświęcono znaczeniu tego miejsca dla ludzi, którzy osobiście pamiętali o powstaniu.</p>

<p>11. Współczesne znaczenie (organizowane ceremonie, rytuały polityczne, obecność w świadomości publicznej, obecność na trasach turystycznych) [300-1200 znaków]</p>	<p>Pomnik jest nadal miejscem lokalnych i wojewódzkich uroczystości upamiętniających Powstania Śląskie – organizowanych 21 maja, w rocznicę walk na Górze Świętej Anny.</p> <p>Po roku 1989 i upadku komunizmu, obchody rocznicowe straciły na znaczeniu nadanym im przez władze komunistyczne. Zrezygnowano również z antyniemieckiego charakteru powstań, a także podkreślania polskość Ziemi Odzyskanych.</p> <p>Współczesne uroczystości służą przede wszystkim budowaniu lokalnej tożsamości.</p>
<p>12. Publikacje, źródła, linki</p>	<p>Wikipedia [link]</p> <p>Historia: poszukaj [link]</p> <p>P. Przybyła, <i>Narracje (i) infrastruktury. „Mit Ziemi Odzyskanych” w pamięci politycznej wczesnej Polski Ludowej (na przykładzie Góry św. Anny i Ślęzy)</i>, Poznań 2016.</p>
<p>Dodatkowe informacje</p>	
<p>1. Narody przedstawione na pomniku</p>	<p>Polacy i Niemcy</p>
<p>2. Okres historyczny, do którego odnosi się pomnik (wiek, epoka)</p>	<p>XX wiek, Powstania Śląskie (1919-21).</p>
<p>3. Współczesne znaczenie</p>	<p>Miejsce uroczystości lokalnych</p>

PRZYKŁADOWE SCENARIUSZE ZAJĘĆ / WARSZTATÓW

Scenariusz I Ile wokół nas jest przeszłości?

Czas zajęć: 2 x 45 minut

Wielkość grupy: dowolna

Wiek uczestników: 11-17 lat

Przedmioty, na których można przeprowadzić zajęcia: historia, wiedza o społeczeństwie, historia sztuki

Metoda pracy: uczniowie pracują w małych zespołach i przy pomocy internetu, przewodników miejskich i książek o architekturze, przygotowują mapę oraz odpowiadają na zestaw pytań.

Cel: celem zajęć jest przekazanie uczniom podstawowej wiedzy na temat tego czym są pomniki i dlaczego powstają oraz uświadomienie uczniom, ile pomników znajduje się w ich otoczeniu, że pochodzą one z różnych lat i przedstawiają różne tematy / wydarzenia. Ma to ich uwrażliwić na bardziej świadome obserwowanie przestrzeni publicznej.

Przebieg zajęć:

- Jako wprowadzenie opowiedz uczniom czym są pomniki, dlaczego je budowano i dlaczego są one miejscem różnych uroczystości upamiętniających. Tu możesz skorzystać z informacji

zamieszczonych w niniejszym poradniku, w którym podane są najważniejsze informacje na te tematy.

- Zaproś uczniów do burzy mózgów, jakie znają pomniki, które znajdują się w waszym mieście, które z nich są blisko szkoły, ich domów etc.
- Zadaj pytanie, ile pomników jest w całym mieście i który temat / wydarzenie historyczne, jest najczęściej przedstawiane. Poproś uczniów, żeby zapisali swoje propozycje odpowiedzi. Będziecie mogli do tego wrócić podczas drugiej lekcji na ten temat.
- Podziel uczniów na małe grupy (3-4 osoby). Najlepiej, żeby były to osoby, które mieszkają niedaleko siebie. Każda z grup wybiera, który obszar miasta chce zbadać – może to być okolica, w której mieszkają, okolica szkoły czy centrum miasta. Uczniowie sami decydują, jak duży obszar chcą zbadać, powinien on jednak mieć promień nie większy niż 500 metrów.
- Zadaniem uczniów jest stworzenie mapy pomników, które znajdują się na wybranym obszarze. W tym celu uczniowie muszą przygotować mapę danego obszaru (najwygodniej będzie jeżeli wydrukują fragment z google maps), a następnie oznaczą na niej wszystkie pomniki, które uda im się odnaleźć korzystając z dostępnych narzędzi (internet, przewodniki miejskie, atlasy architektury, spacer po okolicy).
- Po przygotowaniu mapy, grupy mają wspólnie odpowiedzieć na następujące pytania:
  1. Ile pomników odnaleźliście?
  2. Czy wydaje się wam, że to dużo? (odpowiedź uzasadnij)

3. Czy wcześniej znaliście te pomniki, czy dopiero teraz się o nich dowiedzieliście? I o czym to może świadczyć?
  4. Co najczęściej przedstawiały te pomniki? Wymieńcie trzy przykłady najczęściej pojawiających się tematów / wydarzeń.
  5. Jak myślicie, dlaczego właśnie te tematy są tak często przedstawiane na pomnikach?
  6. Czy której z pomników wywołały wasze emocje? Jeżeli tak, to które i jakie były to emocje?
- Na kolejnej lekcji poproś grupy, aby przedstawiły swoją pracę. Zaprosz uczniów do podzielenia się swoimi spostrzeżeniami.
  - Podkreśl, że powstanie każdego pomnika to osobna historia, za którą stoją ludzie, którzy chcieli, żeby ten konkretny pomnik powstał w danym miejscu, że ustawienie pomnika to często duże wydatki i ich powstanie nie jest rzeczą przypadkową. Na wybranych przykładach, przedstawionych przez uczniów, możesz także pokazać, że powstanie niektórych pomników, które ze sobą sąsiadują dzieli czasami wiele lat i pokazuje, jak różne rzeczy chcemy upamiętniać.
  - Zadaj pytanie, jakie pomniki zostały odsłonięte w ostatnich latach w waszym mieście i o czym może to świadczyć. Do tego tematu musisz być wcześniej przygotowanym – wybierz 3-4 pomniki, których odsłonięcie było szczególnie celebrowane.
  - Zadaj uczniom pytania, czy uważają, że teraz będą zwracać większą uwagę na obiekty, które mijają.

Scenariusz II

Pomniki mają swoją historię

Czas zajęć: 2 x 45 minut

Wielkość grupy: dowolna

Wiek uczestników: 14-19 lat

Przedmioty, na których można przeprowadzić zajęcia: historia, wiedza o społeczeństwie, historia sztuki

Metoda pracy: uczniowie pracują w małych zespołach i przy pomocy internetu, przewodników miejskich i książek o architekturze, przygotowują opis pomnika (wykorzystując gotowy formularz).

Cel: celem zajęć jest przekazanie uczniom podstawowej wiedzy na temat tego czym są pomniki i dlaczego powstają oraz pogłębienie jej poprzez poznanie przez nich historii wybranych pomników – a przez to, poznanie zmieniającej się historii kraju.

Przygotowanie do zajęć:

- Przygotuj listę 10-15 pomników z waszego miasta, które posiadają ciekawą historię powstania i/lub odgrywają ważną rolę w uroczystościach organizowanych przez lokalne władze. Upewnij się, że jest to dostępna wiedza.

Przebieg zajęć:

- Jako wprowadzenie opowiedz uczniom czym są pomniki, dlaczego je budowano i dlaczego są one miejscem różnych uroczystości upamiętniających. Tu możesz skorzystać z informacji zamieszczonych w niniejszym poradniku, w którym podane są najważniejsze informacje na te tematy.
- Zaproś uczniów do burzy mózgów, jakie znają pomniki, które znajdują się w waszym mieście, które z nich są blisko szkoły, ich domów etc.
- Podziel uczniów na małe grupy (3-4 osoby). Każda z grup wybiera jeden pomnik, którego opis przygotuje. Możesz także zgodzić się na inne pomniki niż na twojej liście.
- Korzystając z materiałów zamieszczonych w tym poradniku, pokaż uczniom jak wygląda formularz opisu oraz w jaki sposób mają uzupełnić każde z jego pól.
- Zadaniem uczniów jest przygotowanie opisu pomników oraz, o ile jest to możliwe, wykonanie zdjęcia całej grupy pod opisywanym pomnikiem – jako dowodu, że cała grupa była na miejscu, gdzie stoi pomnik. Na to zadanie możesz im dać miesiąc.
- Zbierz prace uczniów i według własnego uznania oceń, w jakim stopniu zaangażowali się w zadaną pracę.
- Na lekcji poświęconej podsumowaniu pracy uczniów poproś każdą z grup, aby przedstawiła swoją pracę i zaproś uczniów do podzielenia się swoimi spostrzeżeniami.
- Zrób burzę mózgów: jaki pomnik powinien powstać w ich mieście – jakiego tematu / wydarzenia nie upamiętnia się? Jak wyobrażają sobie los takiego pomnika, czy będzie on ważny dla kolejnych pokoleń?

Scenariusz III

Co i jak upamiętniamy?

Czas zajęć: 45 minut

Wielkość grupy: dowolna

Wiek uczestników: 14-19 lat

Przedmioty, na których można przeprowadzić zajęcia: historia, wiedza o społeczeństwie, historia sztuki

Metoda pracy: uczniowie pracują samodzielnie lub w parach, z wykorzystaniem strony internetowej projektu „Pomniki Pamięci 1918-2018” – www.monuments-remembrance.eu.

Wymóg: dobra znajomość języka angielskiego

Cel: celem zajęć jest przekazanie uczniom podstawowej wiedzy na temat tego czym są pomniki, dlaczego powstają oraz że każdy naród ma inną historię, a przez to możemy się różnić w sposobie, w jaki patrzymy na przeszłość – jak również, że mimo różnic wiele może nas łączyć.

Przygotowanie do zajęć:

- Niezbędne będą komputery, na których uczniowie będą pracować. Mogą też skorzystać z własnych urządzeń mobilnych.

Przebieg zajęć:

- Jako wprowadzenie opowiedz uczniom czym są pomniki, dlaczego je budowano i dlaczego są one miejscem różnych uroczystości upamiętniających. Tu możesz skorzystać z informacji zamieszczonych w niniejszym poradniku, w którym podane są najważniejsze informacje na te tematy.
- Zaproś uczniów do burzy mózgów, stawiając pytanie, czy uważają, że w każdym kraju w podobny sposób obywatele myślą o przeszłych wydarzeniach, takich jak np. II wojna światowa czy rządy komunistyczne? O jakich wydarzeniach mieszkańcy różnych krajów będą myśleli podobnie, a o jakich ich wyobrażenia będą się różnić?
- Podziel uczniów na małe grupy (3-4 osoby). Każdej z grup przydziel inny zestaw pomników (o czym niżej). Ich zadaniem będzie porównać, jak w różnych krajach upamiętnia się podobne wydarzenia. Swoje wnioski uczniowie przedstawią, odpowiadając na następujące pytania:
  1. Jakie wydarzenia przedstawiają pomniki?
  2. W jaki sposób są one przedstawione?
  3. Dlaczego uznano, że pomniki te powinny powstać?
  4. Jakie są podobieństwa / różnice w okolicznościach powstania tych pomników?
  5. Czy, od momentu swojego powstania do dziś, pomniki te budziły jakieś spory, dyskusje?
  6. Czy pomniki te są obecnie ważnymi miejscami upamiętnień? Dlaczego tak się stało?
  7. W czym pomniki te są do siebie podobne? W czym różnią się od siebie?

- Zestawy pomników do porównania (linki odwołują się do opisów przedstawionych na stronie www.monuments-remembrance.eu):
  1. Niechciani bohaterowie: [pomnik Feliksa Dzierżyńskiego](#) oraz [pomnik marszałka Koneva](#).
  2. Zagłada ludności żydowskiej: [Pomnik Ofiar Obozu Zagłady w Treblince](#), [Chatam Sofer](#) oraz [Pomnik Pamięci Ofiar Holokaustu w Rumunii](#).
  3. Opozycja antykomunistyczna [Pomnik Protestu Robotniczego](#), [Pomnik Jana Palacha i Jana Zajic](#) oraz [Pomnik Pamięci Świeczkowej Demonстрации](#).
  4. Pamięć o poległych żołnierzach [Grób Nieznanego Żołnierza w Polsce](#), [Grób Nieznanego Żołnierza w Rumunii](#).
- Każda z grup na forum klasy przedstawia swoje spostrzeżenia na temat analizowanych przez nich pomników.
- Zaproś uczniów do burzy mózgów, zadając im prowokacyjne pytanie, czy warto było w ogóle porównywać pomniki z różnych krajów? Czy nie należałoby uznać, że wiele na różni i w związku z tym nie będziemy się ze sobą zgadzać?
- Zaprezentuj uczniom stronę www.monuments-remembrance.eu i poproś, aby:
  1. wybrali jeden pomnik z ich kraju, który w specjalny sposób zwraca ich uwagę. Następnie zaś, aby sprawdzili, czy w innych krajach można znaleźć pomniki o podobnym temacie i historii.

lub

- b) korzystając z menu „dodatkowe narzędzia wyszukiwania” sprawdzili, jakie pomniki w wybranych dwóch krajach zostały „zapomniane” lub stały się „lokalnym miejscem spotkań – utraciły swoje pierwotne znaczenie”.
- Zaproś uczniów do zaprezentowania na forum klasy swoich przemyśleń.

Monuments of Remembrance 1918-2018 to międzynarodowy projekt edukacyjny realizowany w Polsce, Czechach, Słowacji i Rumunii. Odwołując się do pomników, które są widocznymi znakami pamięci, ma ona na celu podniesienie świadomości na temat roli, jaką pamięć odgrywa w kształtowaniu tożsamości.

Projekt realizowany jest w ramach programu Europa dla Obywateli (komponent *Pamięć o przeszłości Europy*).

Co-funded by the
Europe for Citizens Programme
of the European Union